

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ОНОМАСТИКА

УДК 811.161.2'282'2

МАРТИНОВА Ганна Іванівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українського
мовознавства і прикладної лінгвістики
e-mail: ganmart@meta.ua

ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ В АРЕАЛІ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРОК (у світлі діалектного тексту)

Стаття продовжує низку публікацій автора щодо походження середньонаддніпрянського діалекту, обґрунтування типових рис його системи на тлі ознак інших говорів, чіткої локалізації засвідчених вкраплень, властивих суміжним діалектам, їхніх якісних та кількісних характеристик, спорадичності чи системної зумовленості.

За матеріалами Атласу української мови та зв'язних діалектних текстів систематизовано й удокладнено інформацію про специфіку вияву, функціонування та поширення однієї з вирізнявальних фонетичних рис середньонаддніпрянського ареалу – подовження приголосних, що виникло у зв'язку з історичними змінами, зокрема занепадом зредукованих і прогресивною асиміляцією в скупченнях «приголосний + й». Представлений аналіз переконує в тому, що наявність / відсутність подовжених приголосних [d], [t], [z], [c], [l], [n] [ч], [ж], [ш] в іменниках середнього, зрідка жіночого і чоловічого родів, а також в орудному відмінку однини іменників жіночого роду з основою на один приголосний, формах дієслова лити, кількох прислівниках яскраво ілюструє визначальну ареалогічну тенденцію розвитку середньонаддніпрянських говірок: центр – периферія. У центрі досліджуваного ареалу (говірки північної, центральної, східної зон) засвідчено послідовне збереження подовжених приголосних, очевидно, підтримуване загальною тенденцією до перетворення скупчення приголосних на морфемних швах у гемінати; випадки стягнення в типових середньонаддніпрянських говірках одиничні. У південній зоні досліджуваного континууму (говірки мішаного та мішано-перехідного типів, у яких переважають риси середньонаддніпрянського діалекту) випадки дегемінації трапляються спорадично й безсистемно. У західній зоні (перехідні говірки середньонаддніпрянсько-волинського, середньонаддніпрянсько-подільського типів) поряд із функціонуванням гемінатів засвідчено їх стягнення, що має системний вияв поряд із іншими подільськими чи волинськими рисами.

Ключові слова: середньонаддніпрянський діалект, сполука «приголосний + -ье», прогресивна асиміляція, подовження приголосних, гемінати, стягнення подовжених приголосних, дегемінація, середньонаддніпрянські говірки (північні, центральні, східні, південні, західні), мішано-перехідні говірки, перехідні говірки середньонаддніпрянсько-волинського та середньонаддніпрянсько-подільського типів.

Постановка проблеми. Походження середньонадніпрянського говору залишається однією з найбільш складних і суперечливих проблем сучасного мовознавства, що потребують наукової доказовості. У кількох статтях уже звернено увагу на важливість виокремлення діалектних рис, типових для цього мовно-територіального утворення, фіксацію в ньому спорадичних ознак інших говорів, визначення специфіки їх поширення й функціонування в зазначеному ареалі, що дає змогу синтезувати необхідну інформацію для обґрунтування об'єктивності висунених гіпотез [1; 2]. Пропоноване дослідження присвячене комплексному аналізу однієї з виразних звукових особливостей фонологічної системи середньонадніпрянського діалекту з огляду на специфіку репрезентації та особливостей територіального вияву, що є актуальним ще й щодо поглиблення виробленої в останні роки методики аналізу діалектного фактажу, вилученого із зв'язних текстів.

Аналіз досліджень і публікацій, визначення раніше не досліджених частин проблеми. Типовою реалізацією сполук «приголосний + й» у сучасній українській літературній мові є м'які подовжені приголосні. Уподібнення зазнали тільки передньоязикові зубні, крім [p], та середньопіднебінні приголосні переважно в іменниках середнього роду (*життя, весілля, піддашшя, обличчя*) та окремих іменниках жіночого (*рілля, породілля*) і чоловічого (*суддя, Ілля*) родів, а також в орудному відмінку однини іменників жіночого роду з основою на один приголосний (*тінь – тінню, сіль – сіллю, ніч – ніччю*), формах дієслова лити (*лию, ллеш, ллє, ллємо, ллєте, ллють*), кількох прислівниках (*навмання, спросоння, понідтинню*). Розглядаючи історію цього явища, Ю. В. Шевельов зазначав, що воно могло розвинутися лише після занепаду єрів та ствердіння губних приголосних наприкінці складу, що не зазнали дії цієї тенденції (XIII ст.), але перед ствердінням у цій позиції передньоязикових (XV ст.). Перші фіксації подовження на письмі засвідчені в XV ст., у XVI ст. кількість таких написань збільшується, а в XVII ст. вони стають звичними [3, с. 628–634]. Г. П. Півторак шукає причини асиміляції приголосних із [й] у південно-західних говірках давньоруської мови, де приголосні [д', т', з', с', л', н', ц'], а, можливо, також [ж', ч', ш'] були дуже палатальними звуками і тому їхня артикуляція наближалася до [й] [4, с. 216–218].

Вивчення цього явища в середньонадніпрянських говірках має тривалу історію. Уперше відомості про наявність подовження в південно-східній групі говорів представлені в праці К. П. Михальчука: *насіння, ніччю, ніччю, бицця* [5, с. 479–480]. Із початку XX ст. це явище фіксували принагідно в описах окремих середньонадніпрянських говірок та їхніх груп. Так, О. Дорошкевич в описі говірки с. Хоцьок (нині Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.) зазначав: «У складах шелестівка+й+голосівка замість й з'являється та сама голосівка, що стоїть попереду: *волосься, життя, сьмітьтя, клочча*; те ж саме і в орудному відмінку однини: *сілляю, по́статтю, челяддю, міцьцюю*» [6, с. 112]. В. М. Брахнов засвідчив цю рису і в інших говірках Переяслав-Хмельницького району: *с'іл'л'у́, ма́з'з'у, жит'т'а́, клоч'ч'а, по рол'л'і, до суд'д'і*, іноді подовження трапляється перед [й]: *у́ллик, у́ллій* та в слові *нид'іл'л'і* [7, с. 75].

У другій половині XX ст. дослідники не тільки фіксували подовження приголосних, але й використовували його для внутрішньої діалектної диференціації окремих груп середньонадніпрянських говірок та обґрунтування їхнього походження. Так, за засвідченням Ф. Т. Жилка, в описах Київського та Канівського замків сполуку «приголосний + -є» передано (очевидно, згідно зі старою правописною традицією) без подовження та із закінченням -є: *будованьє, оправданьє, шинькованьє, ловеньє*, проте в «Описі Черкаського замку» є топонім *Проваля*, де відповідно до особливостей середньонадніпрянських говірок вжито закінчення -я [8, с. 16]. А. П. Могила, П. С. Лисенко, характеризуючи правобережні говірки Середньої Черкащини, відзначали поширення в них форм іменників середнього роду з подовженням та закінченням -а: *копа́н'н'а, мо́лот'ін'н'а, з'і́л'л'а, сапа́н'н'а, клоч'ч'а*. Водночас П. С. Лисенко уточнював, що «розпізнавати наявність чи відсутність подовження на слух важко, особливо щодо випадків перед давнім напруженням ь у позиції перед ј наступного складу»: при

повільному темпі мовлення в людей письменних та школярів можна почути *жит'а, с'м'іт'а, сіл'у, нощ'у*, а також *пов'іда, горохвін'а, ве"с'іл'а, до суд'і, нощ'іу*. Також дослідник відзначає поступове зменшення кількості фактів подовження приголосних у говірках, розташованих на південний захід від Черкаського району [9, с. 46–47; 10, с. 53]. У лівобережних середньонадніпрянських говірках (і лубенських, і полтавських), за свідченнями І. О. Варченка, поширені форми з подовженням та закінченням -а: *бе"зл'ад'а, розд'ол'а, ви"с'іл'а, знат'а*, хоч у пам'ятках XVII – 1 половини XVIII ст. ще зрідка траплялися форми з подовженням та закінченням -е, без подовження та закінченням -а чи -е, що, на думку дослідника, зумовлене зіткненням у цьому регіоні різнодіалектних особливостей унаслідок припливу вихідців із півночі та південного заходу [11, с. 174–175]. Дослідник говірок західної Черкащини А. Д. Очеретний засвідчував, що в позиції після голосного перед колишнім -ьє відбулося стягнення подовжених приголосних: *зруд'а, суд'а, сміт'а, жит'а, з'іл'а, косін'а, р'іл'а*, але в слові *з'з'істи* і похідних подовження збережене; а в словах *роз'з'ава, роз'з'авити* щільний замінено афrikатою [12, с. 77].

У посібнику для вищої школи С. П. Бевзенка узагальнено вказано на функціонування в говорах південно-східного наріччя подовжених м'яких приголосних перед зак. -я в іменниках сер. р. типу *зілля, весілля* та ін. без конкретизації виявів у середньонадніпрянських говірках [13, с. 231].

За матеріалами «Атласу української мови» (далі АУМ), у середньонадніпрянському говорі подовження в називному відмінку однини іменників середнього роду на -ьє (*ве"с'іл':а, ка"м'ін':(а), с'м'іт':(а)*) обмежене лінією Конотоп – північніше Прилук – південніше Києва – Васильків, Фастів – Біла Церква – приблизно по р. Гнилий Тікич, а південніше і східніше, у говірках західної частини Шполянського р-ну. Також воно властиве слобожанському і степовому діалектам південно-східного наріччя та вкрапленнями суміжним говорам північного й південно-західного нарічч. У суміжних східно- й середньополіському говорах переважають варіанти з подовженням та закінченням -е [14, к. 205], а в діалектах південно-західного наріччя та вкрапленнями в західнополіському північного наріччя подовження відсутнє [15, к. 94, к. 183].

За результатами регіонального картографування фонетичної структури лексеми *с'м'іт'(:)а* в говірках Правобережної Черкащини варіанти з подовженим приголосним досягають Гнилого Тікича, пообіч якого функціонують форм із напівподовженим [т'], а західніше – подовження [т'] відсутнє: *с'м'іт'а* [16, к. 151]. Як бачимо, інформація про наявність / відсутність гемінатів у ареалі середньонадніпрянських говірок неповна, це явище потребує укладеної характеристики у світлі сучасних носіїв інформації – діалектних текстів у вигляді фонозаписів та їхніх графічних аналогів. Таке джерельне підґрунтя уможливило систематизацію й укладення інформації про функціонування подовжених приголосних у центрі досліджуваного ареалу та на його периферії, дає підстави для чіткої локалізації виявлених варіантів у системі середньонадніпрянських говірок.

Мета статті – систематизувати й укласти інформацію про наявність / відсутність подовження приголосних у середньонадніпрянському ареалі, визначити локалізацію та специфіку функціонування явища за свідченнями зв'язних діалектних текстів [17–19].

Виклад основного матеріалу дослідження. За матеріалами діалектних текстів, у середньонадніпрянських говірках збережене подовження передньоязикових зубних [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н'] та піднебінних [ч'], [ш'], [ж'] приголосних переважно в іменниках середнього, зрідка жіночого і чоловічого родів (*рілля, суддя, ниділля*), формах орудного відмінка іменників жіночого роду з основою на один приголосний (*тінню, сіллю*), формах дієслова *лити*, прикметника *ляний* та окремих прислівниках.

Найбільш поширені в сучасній українській літературній мові такі похідні з подовженими кінцевими приголосними [н':] та [т':] (6044 одиниці) [20, с. 41]. У діалектних текстах також фіксуємо найбільшу кількість лексем із подовженням [н':]: *Благо"в'иш'ч'ін':а, благосло"в'ін':а, ва"рен':а, вбра"н':а, вида"ван':а, ви"пар'уван':а,*

в'ідр'а^{зе}н':а, виготовлин':а, визволин':а, вип'ікан':а, випрово^жан':а, ви^різуван':а, вкри^ван':а, возд^вижин':а, воскре^с'ін':а, воро^жін':а, воро^жб'ін':а, гадан':а, голосу^ван':а, гу^лан':а, д'іву^ван':а, дот^кан':а, заведе^н:а, загра^ван':а, за^питан':а, збир'іган':а, Зд^вижин':а, кам'ін':а, кача^лнин':а, к^вашин':а, кв'іч'ан':а, ко^рін':а, ко^с'ін':а, кри^шічен':а, креслин':а, криш^ічен':а, куку^рузин':а, кру^тін':а, мазан':а, на^с'ін':а, на^ро^жин':а, на^лчин':а, нитир^пін':а, оздо^ровлин':а, прав^лін':а, пи^сан':а, пи^тан':а, пи^чен':а, п'іт^кан':а, пов'ідомл'ін':а, по^кінче^н:а, покол'ін':а, по^селин':а, поси^лпан':а, пра^н:а, пр'ад'ін':а, прудку^ван':а, пушче^н:а, пи^інин':а, розпайу^ван':а, розкур^кулин':а, са^лпан':а, с^ватан':а, с'в'ітан':а, С'ікно^вен':а, сме^ркан':а, сойашин^ічин':а, тир^пін':а, тка^лн':а, у^лм'ін':а, управ^лін':а, цибу^лин':а, шойашин^ічин':а та ін. (понад 147 випадків).

Серед іменників середнього роду засвідчено найбільше віддієслівних похідних, утворених за допомогою суфікса -нн(я), що виник на місці скупчення приголосних н'+ј(є) → н'н'(є) унаслідок прогресивної асиміляції здебільшого на межі морфем [3, с. 212]. Як зазначають дослідники, основне значення таких іменників «опредметнена дія чи процес за назвою дії», на яке нашаровуються додаткові відтінки наслідку дії, предмета, підкреслення процесу тощо [20, с. 69–70; 21, с. 89–94]. Серед них вирізняємо семантичні групи на позначення:

- опредметненої дії чи стану: випрово^жан':а / во^лна по^в'ісила^с на ^йому (ГПК, с. 277); ^лиш^{іе}м ме^ре^жки п^р'адовими ^лнитками / це назива^йе^ц:а ви^різуван':а (ГПК, с. 253); ^р'адна на вкри^ван':а ро^бил'и (ГПК, с. 101); да^к п^рийдут' сво^йі ^р'ід'н'і / на с^ватан':а при^ход'ат' / ^рад'ац':а (ГПК, с. 80); і о^то так та^ке воро^жб'ін':а на Ан^др'іа [ГЧ, с. 198]; о^та^ке бу^ло пра^н:а (ГПК, с. 300); у^же са^лпан':а п'ідсти^га (ГПК, с. 55); а то^д'і ^конч'ат' у^же ко^с'ін':а (ГЗП, с. 139); ш^е й ма^зан':а так гу^л'али ^гарно [ГЧ, с. 198]; т^рич'і ^клан'а^йуц':а і т^рич'і п^рос'ат' благо^сло^в'ін':а (ГЗП, с. 46); ми в^же йди^лмо / ш^чо ми тво^йе д'іву^ван':а за^бири^лмо (ГЗП, с. 49); з ве^р'тушки в^же ^п'іде на дот^кан':а [ГЧ, с. 230]; го^туватис'а до пр'ад'ін':а (ГЗП, с. 65); сну^вал'и на ос^л'івни^ц'у о^ту^то / кру^тін':а (ГЗП, с. 115); це ту^злук при^дус^лотрини д^л'а збир'іган':а во^лди (ГЗП, с. 290); то два ^жлукта та^ких / і суш^чист'бу^йут' д^л'а ви^пар'уван':а б'ілизни (ГЗП, с. 289); у^же ни ^пири^живал'а о^те т'ікан':а (ГЗП, с. 164); ри^гул'арним ви^да^ван':ам ^кни^жок ^чита^лчам (ГЗП, с. 160); виш^івал'и й пол'у^чал'ос' д'іро^чками / й називал'ос' прудку^ван':а (ГЧ, с. 21);

- наслідку дії: на с'н'ідан':а в каст^рул'і нава^рила / а в ча^ву^л'і нава^рила в^же на о^б'ід (ГПК, с. 129); у^же ш'іс'т' / с'н'ідан':а го^лтове [ГЧ, с. 122]; і о^то там сп^л'ат' / ^засл'атий ^ковдрийу а^бо ^л'іжником старо^давн'ім / тка^лн':а (ГЗП, с. 56); і в'ін дес' по^йіхав ^дуже да^л'е^ко у в'ідр'а^{зе}н':а (ГПК, с. 267); ^йа ^вир'ішил'а ту за^дачку / пи^тан':а ск^л'ал'а (ГЗП, с. 165); ^иш^ли ^ж во^лни в^же із пи^сан':а 'реєстрація шлюбу в органах влади' (ГПК, с. 293); ти сп'івала на пос'іван':а [ГЧ, с. 390], а також лексема ^л'ічен':а, утворена від російського слова *лечение* за українським словотворчим типом: а раз бу^л'а в Зв'ен'іго^родц'і / і ^л'ічил'ас'а / да^к то^д'і і ^л'ічен':а ^ж бу^л'о бизн'і^л'атно (ГЗП, с. 44);

- конкретного предмета, що є наслідком виконання якоїсь дії: кан^хвети / пи^чен':а розда^вали [ГЧ, с. 198]; о^то та^ке вбра^н:а (ГЗП, с. 220); п^раником пра^н:а п^рал'и на став^ку (ГПК, с. 169); у^хат'і повно то^го кв'іч'ан':а (ГЗП, с. 230);

- почуттів: в'ін ми^л'і да^йе ^силу / да^йе у^лм'ін':а / тир^пін':а / і в^с'аку з^ла^году (ГПК, с. 351); і в^с'і з нитир^пін':ам ви^гл'а^дали ^весни [ГЧ, с. 255];

- місця дії: ш^о це там та^ке бу^ло по^селин':а (ГПК, с. 280);

- свят календарної обрядовості: із с'омого ^с'ічн'а до кри^шічен':а / гу^л'ал'и (ГПК, с. 70); п^р'асти це в^же до ^пушче^н:а у^же / шоб бу^л'о (ГПК, с. 67); на с'ікно^вен':а ни ^лможна н'іч'ого чир^воного н'і поми^дор'ів ^йісти / ^круглого н'іч'ого ни ^лможна ^йісти

[ГЧ, с. 203]; *поки **благов'иш'ч'ин':а** ни про'ходе / ра'н'ише н'і'ч'ого в'земл'у ни к'идали* [ГЧ, с. 203]; *за **зд'виж'ин':ам** зе'мл'а у'же до зи'ми к'лониц':а* [ГЧ, с. 203].

Відсубстантивні похідні з подовженим [н':] репрезентують найменування збірних понять: *виб'ірал'и п'лоск'ін' / це ж'наче те шо з **на'с'ін':ам*** (ГПК, с. 279); *то в'ін ми'н'і і кук'у'рузин':а* *виносив* (ГПК, с. 195); *о'ц'а нитка тон'ка з'валас'а основа / а це **п'ім'кан':а*** / *бо це у'попирик ч'овник б'ігав / а **п'ім'кан':а** на'т'агувалос'а так* (ГПК, с. 159); *то'д'і ж у ве'р'с'тат'і йе та'ке **на'чин':а** / **на'чин':а** х'одит' ота'ко* (ГПК, с. 58); *к'репк'і та'к'і ту'ди ко'р'ін':а* (ГПК, с. 299); *то ка'м'ін':а виб'ірал'и з:е'мл'і / бо там у йі'х ка'м'ін':а* *повно* (ГЗП, с. 42); *а ти'пер то'го кача'нин':а* *тона п'ятди'с'ат рубл'ів* (ГЗП, с. 113); *иче до'више про'жити і не одно'му **поко'л'ін':у*** (ГЗП, с. 66); *п'отил'у на'сипл'ат' / ту'ди то'го / б'іл'ен'кий та'кий ж **шойа'шн'ичин':а*** (ГЗП, с. 116); *о'це хоч із со'йа'шн'ичин':а на'пал'увал'и* (ГЗП, с. 184); *а лу'ш'пин':а на'кида'ють / то о'то лу'тром в'із'мут' та по'приб'ірай'ут'* (ГЗП, с. 133); *ка'ж'ин раз на'ко'с'у **пи'ї'нин':а*** (ГЧ, с. 284).

Досить часто фіксуємо в діалектних текстах лексеми з подовженням приголосного [т':]: *ла'тат':а, жи'т':а, с'м'ім':а, с'м'ім':а, п'лат':а, пла'т':а, п'лат':ач'ко, во'лот':а, по'н'ат':а, у Зака'р'пат':і, стра'хов'ім':а, за'н'ат':а, ба'гат':а, на'кри'т':а, ши'т':а* (усього 124 випадки). Серед них переважають іменники середнього роду на позначення:

- збірності: *на'с'т'іки ти'пер йо'го ни'ма то'го п'роса / та'ке во'лот':а* (ГПК, с. 151); *йа принисл'а **п'рут':а*** (ГЗП, с. 315); *то'же о'це у в'ій'ну та'ке бу'л'о стра'хов'ім':а* (ГЧ, с. 374);

- опредметненої дії: *ко'нешно / жи'т':а бу'л'о труд'не / ни та'ке / йак о'це л'зараз* (ГЗП, с. 41); *одни'сти ж до то'го ж ши'т':а / до ши'т':а та по'ши'є ч'оботи* (ГЧ, с. 452); *хто ж це йо'го за'кручу'вав / та ц'о'го по'н'ат':а ни бу'л'о* (ГПК, с. 179);

- наслідку дії: *а ти'пер с'м'ім':а вс'і ви'нос'ат' на лу'ци'у* (ГПК, с. 101); *а там ше й на'кри'т':а та'ке з'робили* (ГЧ, с. 429);

- конкретного предмета: *та'к'і все п'лат':а на б'оки / на б'оки по'на'в'иш'у'ють' / з у'с'і'х сто'р'ін* (ГПК, с. 202); *ма'ти то'д'і на сме'рт' ку'пил'и й п'лат':ач'ко й с'в'іч'ич'ку* (ГЗП, с. 113);

- місця дії: *по'в'і'кна в'ода бу'л'а / йак о'це у Зака'р'пат':і* (ГЗП, с. 303).

Значно менше іменників середнього роду із подовженим [л':]: *з'іл':а, та'тарз'іл':а, ви'с'іл':а, ба'дил':а, у'г'іл':а, у'гол':а, про'вал':а, г'іл':а, п'ри'цандал':а, п'ід'пол':а, ви'сел':а, поро'д'іл':а, зас'т'іл':а* (47 випадків), які здебільшого мають такі значення:

- збірності: *із'іл':а / те шо с'в'ат'ат' о'то із'іл':а в'ц'еркв'і* [ГЧ, с. 481]; *п'ідем на бо'лото на'р'і'жем та'тарз'іл':а* (ГПК, с. 214); *йа'ка по'стел'а / або ба'дил':а з ка'р'тотил' / а'бо ж осо'ка л'і'том* (ГПК, с. 208); *ба'дил':а ж та'ке ви'рос'тал'о* (ГЗП, с. 175); *на'с'ійат' йо'го т'реба / бо там жи' ба'гато у'г'іл':а* (ГПК, с. 166); *у'гол':а п'рошл'у із'і'му ку'пил'а* [ГЧ, с. 220]; *і г'іл':а та'ке аж на п'леч'і л'уд'ам* (ГЧ, с. 89); *і до'с'і в мене йе на х'ат'і / п'ри'цандал':а* *ма'тирине й до'с'і* [ГЧ, с. 152]; *на ц'ій Масл'ан'ій ко'жний ден' ц'о'го ш'чедро'го ти'жн'а суп'ро'во'зу'вав'а йа'кимс' зас'т'іл':ам* [ГЧ, с. 257];

- місця, обмеженого в просторі: *а там де ц'ерква бу'ла п'ід'пол':а л'у'ц':і'к'і* [ГЧ, с. 179]; *то де ме'не т'і'ки ни бу'ло / і по про'вал':ах / і де т'і'ки не' хо'валас'* (ГПК, с. 149); *ни'ма н'і'чого / к'руча / про'вал':а // дере'во бу'ло р'і'дше* (ГПК, с. 113);

- почуттів: *так о'то ви'сел':а нам бу'л'о о'то* [ГЧ, с. 180], тут вжито в значенні «веселощі»;

- обрядового дійства: *на ви'с'іл':а го'товил'и ка'тусту* (ГПК, с. 297); *так у го'род'і то'ч'но ви'с'іл':а / у ко'с'никах* (ГЗП, с. 84);

- осіб при виконанні якоїсь дії: *во'на л'ехко мо'гла за'говори'ти ма'т'ір / поро'д'іл':у* [ГЧ, с. 214].

Поряд із цим у текстах засвідчено лише поодинокі приклади з подовженням приголосних [д':], [ч':] на позначення збірних понять: *та б'уде та'ке **при'лад':а** та б'уде*

у¹се го¹тове (ГПК, с. 260); *йа йіх с¹мичу за по¹в і¹д':а* [ГЧ, с. 269]; в *Кида¹н'івц'і та¹ке бу¹л'о / шо ди¹рут' к¹лоч':а* (ГПК, с. 181); *вруч¹ну ро¹били все із коно¹пел' / із к¹лоч':а* *ц'ого* [ГЧ, с. 425]; *т'іки дал'и по¹с'емдис'ат к'іл о¹рам / та¹ке було бу¹р'ач':а* (ГПК, с. 208); *а у¹ж'і / і / ота¹к'і йак би¹ч'і у тих ко¹пич'ах / ота¹к'і йак о¹це д¹руч':а* (ГПК, с. 212); *і це ж к¹лоч':а на цей же д¹реб'ін' о¹так же гар¹нен'ко на¹микал'и* (ГПК, с. 215); *о¹це с к¹лоч':а ше на вал* (ГЗП, с. 170) чи місця, обмеженого в просторі: *це во¹на на т¹ебе р¹отом цим ди¹вилас' / п'іч / п'і¹дн'іч':а* [ГЧ, с. 425]. Подовження приголосних [с':], [з':], [ж':], [ш':] в іменниках середнього роду в діалектних текстах не засвідчено, хоч і поширене в говірках в окремих словах: *колос':а, волос':а, к'іс':а, га¹луз':а, зам'іж':а, п'і¹д:аш':а, пал'іч':а: о¹то та¹ке ди¹тино зам'іж':а / при¹жил'и двох д'і¹ток і в'ін по¹гиб; наби¹рут' пал'іч':а і га¹н'айут' в:о¹й¹ну* (с. Піщана Золотоніського р-ну Черкаської обл.).

Також засвідчено подовження [л':] у кількох іменниках 1 відміни: *вол'очим у пол'і / по¹гами босими на р'іл':і* (ГПК, с. 35); *р'іл':а називал'и* (ГЗП, с. 237); *то йа вже воло¹чил'а і о¹рал'а / б'ігал'а по р'іл':і* (ГЧ, с. 89); *пол'із на че¹реин'у і в¹пав / йакраз по¹пал'ис'а у йа¹дро / г'іл':ака* [ГЧ, с. 348]. У кількох середньонадніпрянських говірках подовжений [л':] наявний в іменнику *неділя*, де не було умов для його постання; очевидно, він виник за аналогією: *да на Зи¹л'ену ни¹д'іл':у ук¹рал'а йа* (ГПК, с. 31); *у нас'тупну не¹д'іл':у з'ат' з доч¹кою і р'ідними при¹й'ж:айут' до бат'к'ів у гост'і на пока¹лачини* (ГЗП, с. 50); *в су¹боту в нас тан'ц'і / в ни¹д'іл':у к'іно* [ГЧ, с. 210]. Також у всіх говірках досліджуваного ареалу поширені форми прикметника *л':алний* (<стел. *лънѣнъ* «п'яний»): *йак о¹то кос'т'уми йе л':ал'ні* (ГПК, с. 98); *то¹д'і накри¹вал'и платино¹ю та¹коїу л':ал':о¹ю* (ГПК, с. 326); *а на т'і в'с'ак'і лаки / на к¹раски / то л':ал'на гол'йа* (ГПК, с. 316); *і то¹д'і б'іл':о г¹арне / в'ісит' бу¹л'о так та¹ке / бо во¹но ж л':ал'не вже* (ГЗП, с. 70).

Зіставлення матеріалів АУМ і діалектних текстів, записаних на початку ХХІ ст., засвідчує зміни в репрезентації явища. Так, на к. 205 «Називний відмінок однини іменників середнього роду на -ьє (*ви¹с'іл':а, ка¹м'ін':а, с'ім'ін':а*)» вкрапленнями поширені форми без подовження приголосних у кількох лівобережних і правобережних говірках центральної зони [14, к. 205], тоді як у спонтанних діалектних записах із тих самих говірок засвідчені варіанти переважно з подовженням: *ос'тавл'у т'іки дес'ат' штук / щоб бу¹л'о на на¹с'ін':а* (ГПК, с. 185) (с. Бране Поле Богуславського р-ну Київської обл.); *ви¹с'іл':а, воро¹ж'ін':а, пи¹ч'ен':а, благо¹в'іш'ч'ін':а* (4 рази), *с'ікно¹вен':а* (3 рази), *зд¹вижін':а* (4 рази); *ни вийде зам'іж і ни буде ви¹с'іл':а* (ГЧ, с. 198); *щоб зам'іж вийти / то в них та¹к'і раз'ні воро¹ж'ін':а* (ГЧ, с. 200) (с. Домантове Золотоніського р-ну Черкаської обл.); хоч зрідка фіксуємо його стягнення: *і сп'і¹днич'ки по¹шил'и там ж ч'огос' / кохточ'ки / а¹бо пл'ат'ач'ка* (ГЧ, с. 175), але *ба¹дил':а* (с. Богуславець Золотоніського р-ну Черкаської обл.); *на¹чин':а, ши¹т':а* (2 рази), але *с'ватан':а: у¹же запи¹л'и с'ватан'а* (ГЧ, с. 456) (с. Старосілля Городищенського р-ну Черкаської обл.). Загалом у центральній зоні середньонадніпрянських говірок випадки стягнення трапляються зрідка (на більше ніж 100 сторінках текстів засвідчено лише 5 випадків): *і все назг¹р'ібайут' см'іт'а* (ГЧ, с. 331); *жи¹т'а ни д¹уже ха¹роше* (ГЧ, с. 383); *бу¹ва ви¹к¹рашувал'и к¹расками р¹азними / ... б'іл'ш'іс'т' о¹це цибу¹лин'ам* (ГЧ, с. 387).

Стягнення подовжених приголосних в іменниках середнього роду засвідчено на периферії середньонадніпрянського ареалу: у говірках північно-західної Київщини та західної й південної частин Черкащини, хоч характер їх поширення відрізняється. У говірках перехідного волинсько-подільсько-середньонадніпрянського типу (західніше Білої Церкви та Гнилого Тікича) стягнення подовження фіксуємо послідовно (*т¹рин'а, на¹с'ін'а, ви¹р'ізуван'а, на¹чин'а, жабу¹рин'а, к¹лечин'ами, жи¹т'а, пл¹ат'а, ба¹гат'а, з'іл'а, царз'іл'а, к¹лоч'а* і варіанти *к¹лоч'а, к¹лоча*): *дв'і ду¹ш'і коло по¹лови / дв'і ду¹ш'і коло т¹рин'а* (ГПК, с. 327); *а вже на на¹с'ін'а у¹же ос'ін'о¹ю* (ГПК, с. 319) *о¹це та¹ке було на¹ше жи¹т'а у вой¹ну* (ГПК, с. 327); *вд'івала пл¹ат'а г¹арне / та¹ке в'інчал'не пл¹ат'а / тар¹л'енту г¹арну / вел'іна* / (ГПК, с. 317); *п¹ервий ден' Паски / і це вже запа¹лили те ба¹гат'а так го¹рит'* (ГПК, с. 333); *зби¹райут' з'іл'а в'с'аке на л'ікарст'ва / йа¹ке ни йе з'іл'а* (ГПК, с. 317); *і те к¹лоч'а*

оста^лвалос'а (ГПК, с. 319); *це та^ка на^лка гарно вите^ссана / **к^лоча** те на^лмотане* (ГПК, с. 328); *у^лже з посл'едн'ого / у^лже **к^лоч'а** називалос'а / то м'иш^ки ро^лбили* (ГПК, с. 320). Водночас по обидва боки розмежувальної лінії можливі варіанти зі стягненням і подовженням. Так, у текстах із найбільш західної говірки с. Антонів Сквирського р-ну фіксуємо 11 випадків дегемінації (поко^л'ін'а (2 р.), жи^л'т'а, в'іс'іл'а (4 р.), на^с'ін'а, п^лат'а (2 р.), вбра^н'а): *але во^лна ро^лжд'ена то на Ук^лраїн'і / ну а **поко^л'ін'а** / то пол'ачки* (ГПК, с. 357); *а це називайе^ц'а п^лоск'ін' / бо там п^л'ускле **на^с'ін'а*** (ГПК, с. 354); *це тил^лер називайут' в^лрод'і / йак **п^лат'а** ко^с'т'ум* (ГПК, с. 358); *б'іжи но дочко та прине^л'си те все мо^лйе **вбра^н'а*** (ГПК, с. 362) і три випадки збереження подовжених приголосних (поко^л'ін':а, у^лм'ін':а, тир^л'ін':а): *мамину ба^лбу з^лнайу / і бат'кову то це бат'кове **поко^л'ін':а*** (ГПК, с. 351); *в'ін мін'і да^л'йе ^лсилу / да^л'йе у^лм'ін':а / тир^л'ін':а* (ГПК, с. 351). Трапляється, що різні за наявністю / відсутністю подовження форми вжиті в одному реченні: *а на п^лразник йа^лкес' од^лне **п^лат':ачко** / а ита^лни бу^лли / чу^лки бу^л'и / н'ічого / ... йа ни з^лнайу йак у ^лкого / о^лто в мене бу^л'о / йа з^лнайу / шо бу^лло / з^лначит' по^лиште^л / са^лт'інове че^л'рвоне **п^лат'а** чисте* (ГПК, с. 279), причому на весь текст це лише один випадок стягнення супроти 4 із подовженням. Окремі словоформи з подовженням фіксуємо в зоні зіткнення ареалів наявності / відсутності гемінатів (говірки Білоцерківського р-ну): *та^л'к'і ро^лбил'и / наче / йак ^лзараз виби^лвал'и / **ви^лр'ізуван'а*** (ГПК, с. 230); *та^л'ке наче **жабу^лрин'а** та^л'ко наростайе / на те **жабу^лрин'а** сте^ллили* (ГПК, с. 217); *на^лчин'а са^лм'і вйа^лзал'и* (ГПК, с. 222) та у двох північних середньонадніпрянських говірках: *за^лмочувал'и **п^лат'а** у ^лд'іжц'і ве^л'лик'ий* (ГПК, с. 129) (у говірці с. Мирівка Кагарлицького р-ну фіксуємо 4 рази вживання слова п^лат'а і один с^н'ідан':а); *а тил^лер / од^лколи та^л'ке тон^л'ке **п^лат'а** / то тил^лер у^лже ж пил^лец':а у ^лбал'ійі* (ГПК, с. 129); *то л'убисток / то м^л'н'ату / все с^лтавл'ал'и затил^лкал'и / **к^лечин'ами** скр'із'* (ГПК, с. 132) (у говірці с. Потік Миронівського р-ну 3 випадки стягнення і один із подовженням у лексемі п^лат':а). У двох говірках засвідчено відсутність подовження в іменниках, що набули граматичного значення жіночого роду: *шо ва^лрен'а то^л'д'і бу^л'ла* (ГПК, с. 178); *а на с'а^лту нил^л'д'іл'у то чеп^лчику бу^лло понари^лвайе^л'мо на ^лбере^л'з'і / **царз'іл'а** / та^л'ка па^лхуча бу^л'ла / **царз'іл'і** та на ^лв'іках клал'и* (ГПК, с. 132).

У діалектних текстах із південної зони середньонадніпрянських говірок переважають форми з подовженням (55), хоч трапляється і стягнення подовжених приголосних (26), зокрема засвідчено 24 словоформи із подовженням [н'] і 16 словоформ без нього (роз^л'писуван'а, на ^лв'енчан'і, д'іву^лван'а, поко^л'ін'а, ва^лрен'а, прова^лжан'а, да^л'н'а, пра^л'н'а та ін.): *при^лход'ат' ^лперший раз зас^лватуват' / це **с^лватан'а*** (ГЧ, с. 579); *л'антух **на^с'ін'а** на пил^л'і сто^л'йав* (ГЧ, с. 589); *на Трой^лцу ми хо^лдили в ^ліс заготов^л'али **к^лечин'а*** (ГЧ, с. 594); 17 словоформ із подовженням [т'] і 6 словоформ без нього: *п^л'р'али на п^л'рад^л'ку бу^лло / і **п^лат'а** ^лшили / і сара^л'фани / і косин^л'ки* (ГЧ, с. 522); 14 словоформ із подовженням [л'] і 4 словоформи без нього (г'іл'ака, ви^л'с'іл'а, ба^л'дил'а): *а йа вз'а^л'ла ту г'іл'а^л'ку та повир^л'нул'а* (ГЧ, с. 511); *гет' із **ба^л'дил'ам** во^л'ни йі^л'д'ат'* (ГЧ, с. 544), проте на південний захід кількість словоформ без подовження приголосних зростає.

У західній зоні середньонадніпрянських говірок (перехідні волинсько-подільсько-середньонадніпрянського типу) фіксуємо форми із подовженням (на^лро^лж'є^л'н':а, виши^лван':а, мал'у^лван':а, богослуж'ін':а, хре^л'с'т'ін':а, по^л'селе^л'н':а, поко^л'ін':а, вижс^ливан':а, ^лос'ін':у, с^лватан':а (3 р.), пол'у^лван':а, нипорозу^лм'ін':а, п'іт'кан':а (2 р.), в'ін'чан':а, на^с'ін':а (4 р.), ш^л'ч'ітин':а, пра^л'н':а, ка^л'м'ін':а (7 р.), пирижи^лван':а, кукурузин':а (2 р.), тил^лсан':а, при^лм'ишин':а, на^лселе^л'н':а (2 р.), прав^л'ін':а (2 р.), пил^лчен':а, збир'іган':а, сп'іл^лкуван':а, тата^лрин':а, кур^л'ін':а (2 р.), жи^л'т'а (19), при^лдч'ут':а, см'і^л'т':а (5 р.), п^лат':ачка (2 р.), бизро^лб'іт':а, п^лат':а (3 р.), стра^л'х'іт':а (4 р.), при^ллад':а, ви^л'с'іл':а (22 р.), в'іс'іл':а (8 р.), ву^л'г'іл':а, роз^л'вал':а (3 р.), про^лвал':а (2) (понад 145 випадків): *шо та^л'ке виши^лван':а // і ^лсил'но мал'у^лван':ам зай^лмалас'а /* (ГЧ, с. 665); *це во^л'но пири^лходить' з **поко^л'ін':а** у **поко^л'ін':а*** (ГЧ, с. 677); *сорок ^лс'омий р'ік **тата^лрин':а** р'вали / кур^л'ін':а ^лйіли / р'вали **тата^лрин':а** з став^л'ка / кур^л'ін':а* (ГЧ, с. 813); *ота^л'ке **стра^л'х'іт':а** пири^лдидитис'а* (ГЧ, с. 825); *в с'ємди^л'с'ат ^лшостому ро^лц'і там засил^лнали **про^лвал':а*** (ГЧ, с. 673); *там шк'іл'не **при^ллад':а** виготов^л'айе^л'ц'а* (ГЧ, с. 844); *наби^лрали в них ву^л'г'іл':а із*

дерива (ГЧ, с. 813); *шо таке там розвал'а зробили* (ГЧ, с. 59). Поряд із цим виявлено 98 словоформ із стягненням подовжених приголосних: (Благо^в ішчин'а (4 р.), собран'а, н'іткан'а, с'ватан'а (8 р.), на^сін'а (3 р.), на^чин'а (3 р.), луш^пин'а, св'ітан'а, смир^кан'а, в'інчан'а, балуван'а, т^рин'а, сойаши^нчин'а (2 р.), цибул^лин'а, кл'ічан'а, за^ран'а (2 р.), п^лат'а (17 р.), п^лат'ачко (3 р.), бизро^біт'а, жи^та (4 р.), ш^мат'а (3 р.), ву^зт'а (3 р.), пу^та, ба^гат'а, тир^міт'а, ви^сіл'а (25 р.), в'іс'іл'а (6 р.), л^зіл'а, к^лоч'а, к^лоча): а то^ді на^чин'а було // на^чин'а / йа^ке на^чин'а / шо на^радна та^ке (ГЧ, с. 746); а в ди^тини а^бо сприс^тр'ітин'а / а^бо йа^кес' лишко (ГЧ, с. 756); а то^ді ше тих ва^реник'ів на^літим з цибул^лин'ам (ГЧ, с. 828); були й то^ді п^лат'а (ГЧ, с. 731); о^це та^ке було ву^зт'а (ГЧ, с. 786); з^робиц'а к^лоча / йа^к тир^міт'а в^исиплиц'а (ГЧ, с. 867); у^сакого д^ерива т^реба бу^ло на^ло^мати і л^зіл'а на^рвати (ГЧ, с. 830); те шо на^чешиц'а / на^зи^валос'а к^лоч'а / з^руб'і нит^ки (ГЧ, с. 867).

У більшості досліджуваних говірок подовження наявне у формах орудного відмінка однини іменників 3 відміни, якщо основа закінчується одним приголосним: з^руд'у^у году^вал'а д'ітей (ГПК, с. 39); прий^ишла на^го^ду^вала чим йе / чи з^руд'у^у чи на^жу^вала (ГПК, с. 218); т^рохи виш^ивала руш^ники х^рестиком / ни з^лад'у^у (ГПК, с. 199); а о^то шо на^иш^ивайут' так / йа^к з^лад'у^у [ГЧ, с. 220]; і так во^на над к^ро^ват'у^у ни^да^леко (ГЗП, с. 288); щоб вол^ок^но од^ста^вал'о / на^ки^дал'и там з^раз'у^у (ГПК, с. 63); мо^чил'и о^це о^ці ко^нопл'і / там з^раз'у^у на^ки^дал'и в:о^ді [ГЧ, с. 122]; цв'іте / ц'в'іл'у би^рец'а (ГПК, с. 35); хай во^на по^бита ш^аш'іл'у [ГЧ, с. 122]; на по^роз'і у мо^ло^дого с^тавл'ат' табу^ретку з х^лібом та л^сіл'у^у / (ГЗП, с. 47); на^кри^вайут' т^мкан'у^у / а то^ді т^мул'у^у (ГЗП, с. 44); пи^ри^терти л^сіл'у^у і скл'адат' у д'іжич'ку (ГЗП, с. 246); а йа о^то т'іейу ш^ал'у^у в^кутайус'а (ГЧ, с. 76); і о^то в х^ат'і йа^гн'ата / по^ро^са п'ід н'іч'у^у / йа^к ма^лен'ке (ГПК, с. 63); а в йіх за н'іч'у^у та^ка ко^робка і до^ска^ми за^крито (ГПК, с. 150); на^лево йа в^же ска^зав н'іч / дал'і за н'іч'у^у (ГЗП, с. 286); а то^ді знов пи^рити^кайут' чи за^полоч'у^у чи ч'ім (ГПК, с. 218); за^полоч'у^у та^койу чир^вонойу про^ти^кали [ГЧ, с. 356]. У текстах із говірок західної периферії такі словоформи функціонують без подовження із закінченням -ою, що виникло за аналогією до іменників 1 відміни: то^ді на^кри^вайут' по^кри^валом / на^кри^вайут' т^мул'ойу (ГПК, с. 275); ше і чи^рвонойу за^полоч^ойу п'ідти^режус'а (ГПК, с. 346); чи це во^ни си^ройу во^дойу за^ли^вали / і со^лили л^сол'ойу (ГПК, с. 360); у^же ме^не за^кидали з^раз'ойу (ГЧ, с. 743); по^кри^вал'и ш^иерст'ойу (ГЧ, с. 738).

У всіх зонах середньонадніпрянських говірок засвідчено послідовно збережене подовження [з':] у формах дієслів з і^сти: да^к йа т'іки в о^пічу бу^ло де^ржу х^ліб / шоб мо^жна бу^ло л^з:і^сти (ГПК, с. 35); шоб там було шос' і^з:і^сти з тим св^атим х^лібом (ГПК, с. 354); а в і^н жи ни да^вав на^м да^жи й зом'н'ат' / шоб л^з:і^сти зерно (ГЗП, с. 27); у^сі зара^зом / хто по^нав / мо^же / і л'о^жку / а хто мо^же / і дес'ат' і^з:і^в (ГПК, с. 75); ш^иш^иш^ичку / йі^йи вир'і^зайут' / кла^дут' і да^йут' ху^доб'і // ху^доб'і / шоб во^на спо^жив^ла / і^з:і^ла (ГЧ, с. 386); ко^жна со^бі по^мазал'и ц'іл'ушки х^ліба і л^з:іл'и (ГПК, с. 233); а во^на ка^же / і^з:і^сте (ГПК, с. 308); з:ід'ат' боршч' (ГПК, с. 324).

Подовжений [л':] у формах дієслова лити поширений і в центрі, і на периферії середньонадніпрянських говірок: на^сі^йу му^ки / та в'іл'у тин^лен'койі во^ди / та к'істо це роз'ім^ну так гет' (ГПК, с. 224); йа о^то за^кип'а^чу во^ди / то^ді у л^исочку оди^л'у (ГПК, с. 49); в і^зл'ем по^сол'им / во^на вт'і^че / у^су п'іч узи^л'е (ГПК, с. 269); ц'амрина та^ка / ста^йе / і та чи^рпайе / і так л':е (ГПК, с. 95); а ба^ба воз'ме во^дички в:іл':е в цей зоршчик (ГЧ, с. 74); зал':ем разом / заб'єм і в по^гриб йіх іс^пустим (ГПК, с. 152); а квас'ку вл':е там у в'ідерце (ГЗП, с. 55); на^чистимо бур'а^ків са^харних / на^л':ем во^дойу тин^лен'койу / і все (ГЗП, с. 80); ку^хол' вил':е д^рожч'ів о^цих ж^итн'их (ГЗП, с. 157); о^лйіки у^віл':иц'а (ГЗП, с. 260); йа в^кинула же б'іл'ше м^наса / дол':ала во^дойу (ГПК, с. 308); вил':ав в і^дро і гай^да (ГЧ, с. 825) тощо.

Зрідка в діалектних текстах із більшості середньонадніпрянських говірок фіксуємо подовження приголосних у прислівниках: а йа на в^ес^ну / то це л^сін'у л^ор'ут' (ГЗП, с. 261); а в т^ри^дц'ат' т^рет'ому по^під^тин'у ва^лл'ал'ис'а л'уди (ГПК, с. 270); л^сін'у /

ни **лос'ін':у** / а вже цибул'а виб'ірайе"ц':а (ГПК, с. 253); у ст'іг складайт' воно стоїт' / поки мол'отарка його мол'отитиме / дес' **лос'ін':у** чи кол'и (ГПК, с. 63); ка'пусту к'васит' / тод'і о'це **лос'ін':у** (ГПК, с. 98); а в'ін з'рузит' у'вече"р'і / а тод'і **ноч':у** учит' (ГПК, с. 110); п'рийдиш у'же **ноч':у** (ГЗП, с. 162); а ц'у вже **мат'ірку аж лос'ін':у** виби'рали (ГПК, с. 354); **хату ту за'ран':а** на'топимо [ГЧ, с. 371]; та йа **т'іки ш'іс'т'** год **зам'іж':у** побул'а (ГЗП, с. 155); так во'на тод'і ше ни **зам'іж':у** була [ГЧ, с. 303]; та до **п'ут':а** во'но ни с'в'атку'валос' (ГЧ, с. 398), а в говірках західної зони засвідчено ці форми без подовження: тод'і **б'іл'ш'іс'т'** **лос'ін'ойу** (ГЧ, с. 774) виби'рала / а вже на на'с'ін'а у'же **лос'ін'ойу** (ГПК, с. 319), то во'ни до **того йе"в'рейя** п'іш'ли та'ко **ночойу** (ГПК, с. 340); шоб ц'а му'ка вже ни було **видно б'ілойі** / шо во'но рош'чин'ане до **п'ут'а** (ГПК, с. 338).

Зрідка трапляється подовження приголосного [з':] на межі префікса та кореня: п'ід'язуйт' пл'ат'ком **л'бороду** / шоб ни **роз':авивс'а** рот (ГЗП, с. 44); то **л'уже да'леко** рот'аки **п'ороз':авл'айут'** та сп'івайут' [ГЧ, с. 238]; У двох говірках засвідчено дисиміляцію за способом творення – заступлення кореневого приголосного передньоязиковим приголосним [д']: **шо то за во'рона стоїт'** край по'рога і рот **роз'д'авил'а** / **хоче вли'т'іти** (ГЧ, с. 45); сп'івали і на бур'аках сп'івали // а тил'пер молод'і **рота ни роз'д'авл'ат'** (ГЧ, с. 467).

Ю. В. Шевельов указував на тенденцію до усунення подовження, зокрема в словах *кутя, попада, роз'їхатися, з'являтися, з'їсти* та у формах орудного відмінка однини іменників 3 відміни, якщо основа закінчується одним приголосним [З, с. 631]. Названу вченим тенденцію можемо спостерігати в говірках західної та південно-західної периферії середньонадніпрянського ареалу в заступленні приголосного, що зазнав уподібнення, іншим м'яким консонантом (**роз'д'авл'ат'**, **роз'д'ава**) чи зміні роду іменника із середнього на жіночий для усунення подовження (**ва'рен'а**, **царз'іл'а**). Стосовно типових середньонадніпрянських говірок ця думка дискусійна. Якщо в іменниках **ку'т'а**, **л'поку'т'а**, **попа'д'а**, дієслівних формах, крім *з'їсти*, стягнення дійсно відбулося: **л'жит'іи** **сн'іп** і **ку'т'а** / і у'з'вар **сто'йав** (ГЧ, с. 201); **п'ішов** **вз'ав** ц'у **пам'пушку** / **по'н'іс** на **л'поку'т'і** (ГПК, с. 344); **л'ава** / **довга** / **довга** / **аж до у'гла** / до **л'поку'т'а** (ГЧ, с. 183); **та п'ішла** **вже до с'вого молодого** на **л'поку'т'а** (ГЧ, с. 583); **оз'вар** на **ба'зар** / **ку'т'а** на **л'поку'т'а** (ГЧ, с. 364), то в основних випадках, де історично з'явилося подовження, у більшості досліджуваних говірок воно збережене. Очевидно, у середньонадніпрянських говірках його підтримує загальна тенденція до перетворення скупчення приголосних у гемінати на морфемних швах (*нази'вайе"ц':а*, *л'рад'ац':а*, *к'лонис':а*, *бо'йіс':а*, *ш:ит'*, *ж:ат'*, *оч:и'нит'*) [докладніше див. 22]. Ю. В. Шевельов зазначав: «У цю модель вкладається більшість слів із новим подовженням. Ледве чи будши причиною нового подвоєння, цей чинник відіграв, однаке, вирішальну роль у його збереженні» [З, с. 631].

Отже, докладний аналіз асимілятивного подовження приголосних в ареалі середньонадніпрянських говірок дає підстави висновкувати, що це явище релевантне для їхньої внутрішньої диференціації, яскраво ілюструє визначальну ареалогічну тенденцію їхнього розвитку: центр – периферія. У центрі досліджуваного ареалу (говірки північної, центральної, східної зон) збережене подовження передньоязикових зубних та піднебінних приголосних переважно в іменниках середнього, зрідка жіночого і чоловічого родів, формах орудного відмінка іменників жіночого роду з основою на один приголосний, формах дієслова *лити*, прикметника *ляний* та окремих прислівниках. Випадки дегемінації в центрі середньонадніпрянського ареалу одиничні, однак на його периферії (говірки південної та західної зон), де відбувалися активні міграційні процеси, їхня кількість зростає, що засвідчує виникнення говірок мішаного та перехідного типів.

Перспективу дослідження становить фіксація в діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок окремих подільських фонетичних особливостей (вставного [л] після [б],[п],[в] замість [й], вставного [н] після [м] на місці [й]; перехід

сполуки [вн] у [мн], реалізація сполуки [с'т'] → [с'ц'], ствердіння [с] у сполуках [с'в'], [ц'в'], втрата [в] у звукосполуді [звй] тощо), аналіз їхнього функціонування та поширення.

Література

1. Мартинова Г. Про походження середньонадніпрянського діалекту / Г. Мартинова // Український глотогенез: Матеріали Міжнародної наукової конференції // Відп. ред. В. М. Мойсієнко. – Житомир : Полісся. – 2015. – С. 129–143.
2. Мартинова Г. І. Волинські та подільські фонетичні риси в середньонадніпрянському ареалі (у світлі діалектного тексту) / Г. І. Мартинова // Мовознавчий вісник: [вип. 22–23 / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2017. – С. 63–71.
3. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, – 2002. – 1054 с., карти.
4. Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови / Г. П. Півторак – К. : Наукова думка, 1988 – 277 с.
5. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. – Т. 7. – Спб, 1872. – С. 453–512.
6. Дорошкевич О. Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині / О. Дорошкевич // Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. – К. : Вид-во укр. наук. тов-ва, 1915. – С. 113–114.
7. Брахнов В. М. Фонетичні риси говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови: збірник статей. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 68–78.
8. Жилко Ф. Т. Середньонадніпрянські говори (деякі їх особливості і територія поширення) / Ф. Т. Жилко // Середньонадніпрянські говори : Збірник статей. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 5–22.
9. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини / А. П. Могила // Середньонадніпрянські говори : Збірник статей. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44–64.
10. Лисенко П. С. Фонетичні особливості деяких говірок правобережної середньої Черкащини / П. С. Лисенко // Діалектологічний бюлетень. – Вип. 9. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – С. 45–54.
11. Варченко І. О. Лубенські говірки і діалектна суміжність : монографія / І. О. Варченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – 250 с.
12. Очеретний А. Д. Особливості консонантизму уманських говірок / А. Д. Очеретний // Середньонадніпрянські говори : Збірник статей. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 65–74.
13. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.
14. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984.
15. Атлас української мови. – В 3-х т. – Т. 2. Волинь, Наддністрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1988.
16. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини : Монографія / Г. І. Мартинова. – Черкаси : Відлуння, 2000. – 265 с.
17. ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2012. – 329 с.
18. ГПК – Говірки Південної Київщини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. – Черкаси, 2008. – 370 с.
19. ГЧ – Говірки Черкащини : Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. – Черкаси, 2013. – 870 с.
20. Словотвірна структура віддіслівних іменників сучасної української літературної мови // Морфологічна будова сучасної української мови. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 41–70.
21. Харківська О. Віддіслівні іменники середнього роду в українських говорах Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2013. – Вип. 2 (30). – С. 89–94.
22. Мартинова Г. І. Асимілятивно-дисимілятивні зміни приголосних у середньонадніпрянських говірках // Мовознавчий вісник : [вип. 16–17 / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2013. – С. 38–47.

References

1. Martynova H. . (2015). On the Origin of the Mid-Upper-Dnieper Dialect. *Ukrainian glotogenesis (Ukrainian glotogenesis)*, 129–143 (in Ukr.)
2. Martynova H. . (2015). Volyn and Podillya phonetic features in the Mid Upper Dnieper area (based on the dialectal text). *Movoznavchyi visnyk (Linguistic journal)*, 22–23, 63–71 (in Ukr.).
3. Shevelyov, Yu. (2002). *The historic phonology of the Ukrainian language (monograph)*. Kharkiv (in Ukr.)
4. Pivtorak, H. P. (1988). *Formation and dialectal differentiation in the Old Russian language (monograph)*. Kyiv (in Ukr.)

5. Mykhalchuk, K. P. (1872). Dialects, sub-dialects and patois in the South of Russia viewed through Halychyna dialects. *Writings for the ethnographic-statistical expedition to Western Russia*, 7, 453–512 (in Ukr.)
6. Doroshkevych, O. (1915). A page to describe the patois for Khotsky village in Pereyaslav district (povit) of Poltava region. *Philology collection in memory of K. Mykhalchuk*, 113–114 (in Ukr.)
7. Brakhnov, V. M. (1954). Phonetic features of the patois in Pereyaslav-Khmelnitsky district of Kyiv region. *Poltava-Kyiv dialect – the basis for the Ukrainian national tongue*, 68–78 (in Ukr.)
8. Zhylo, F. T. (1960). Mid Upper Dnieper patois (some of their features and the areal). *Mid Upper Dnieper patois*, 5–22. (in Ukr.)
9. Mogyla, A. P. (1960). Morpheme change in the Mid Cherkasy region patois. *Mid Upper Dnieper patois*, 44–64. (in Ukr.)
10. Lysenko, P. S. (1960). Phonetic features of some patois in the right-bank Mid Cherkassy region. *Dialectology bulletin*, 9, 45–54 (in Ukr.)
11. Varchenko, I. O. (1963). *Lubny patois and dialectal adjacent features (monograph)*. Kyiv (in Ukr.)
12. Ocheretny, A. D. (1960). Peculiarities in consonants for Uman patois. *Mid Upper Dnieper patois*, 65–74 (in Ukr.)
13. Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainian dialect studies*. Kyiv (in Ukr.)
14. *The atlas for the Ukrainian language dialects*, 1 (1984). Kyiv (in Ukr.)
15. Martynova, H. I. (2000). *Linguistic geography of the right bank Cherkasy region (monograph)*. Cherkasy (in Ukr.)
16. *Word building structure in the verbal nouns of modern Ukrainian Morphological structure of modern Ukrainian (monograph)* (1975). Kyiv. 41–70 (in Ukr.)
17. *Western Poltava region patois: Collection of dialectal texts* (2012). Ed. by H. I. Martynova. Cherkasy. (in Ukr.)
18. *South Kyiv region patois: Collection of dialectal texts/* Ed. by H. I. Martynova, Z. M. Denysenko, T. V. Scherbyna. – Cherkasy, 2008. – 370 p. (in Ukr.)
19. *Cherkasy region patois: Collection of dialectal texts/* Ed. by H. I. Martynova, T. V. Scherbyna, A. A. Taran. – Cherkasy, 2013. – 870 p. (in Ukr.)
20. Kharkivska, O. (2013). Verbal nouns of neuter gender in the Ukrainian patois of Transcarpathian region. *Scholar writings of the University of Uzhhorod. Series: Ukrainian philology and social communication*. 2 (30). 89–94. (in Ukr.)
21. Martynova, H. . (2013) Assimilative and dissimilative consonant changes in mid-Upper Dnieper patois. *Movoznavchyi visnyk (Linguistic journal)*, 16–17, 38–47.

MARTYNOVA Hanna Ivanivna,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics, Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy

**PROLONGED CONSONANTS IN THE MID-UPPER DNEIPER PATOIS AREA
(in the dialectal text perspective)**

Introduction. *The article commences author's writings on the origin of the Mid-Upper Dnieper dialect, the grounds for its typical features against other patois types, the clear location of the verified incentives in the adjacent dialects, their qualitative and quantative features, as well as their both sporadic and conditioned genesis.*

Purpose. *The article is aimed to specify the evidence of presence/absence of prolonged consonants in the Mid-Upper Dnieper area, to distinguish and single out the functioning of the phenomenon in the authentic dialectal texts.*

Results. *On the basis of The Atlas for the Ukrainian dialects and verified dialectal texts the research was done to specify the information regarding the revealing, functioning and spreading of a distinctive trait in the Mid-Upper Dnieper patois, the one of the prolonged consonants that originated under the historic influence, partly caused by fading of the contracted consonants and by progressive assimilation in the "consonant+ ü" clusters.*

The represented analysis proves the presence/absence of prolonged consonants [ð], [m], [ʒ], [c], [ɲ], [ɳ] [ɥ], [ɤ], [u] for the nouns in neuter, sometimes in female or male gender, and also in instrumental case singular of the female gender nouns, with one-consonant stem structure, in the word forms of the verb луму, in some adverbs of Mid Upper Dnieper patois much accounts for an important areal tendency in their expansion, that of centre – periphery.

The area under consideration (zones of northern, central, eastern patois) contains evidence for the consistent preservation of the prolonged consonants that is apparently supported within general tendency of transforming consonant clusters in the adjacent morphemes into doubled consonants; cases for consonant contraction in the typical Mid Upper Dnieper patois are rarely to be found.

In southern zone of the cases under research (mixed and mixed transitive patois with dominating Mid Upper Dnieper features) the doubled consonants are fading away, the tendency remaining both

sporadic and random. In the western area (transitive patois in the Mid Upper Dnieper – Volyn and Mid Upper Dnieper – Podyllya types), beside functioning of the doubled consonants the contraction of prolonged consonants is to be found quite positively alongside with other Podyllya or Volyn features.

Originality. *The article has originally described and verified the information on the specified functioning of prolonged consonants in Mid Upper Dnieper area. According to the authentic texts, the phenomenon is presently regarded as either presented or generally missing, and as well singled out both centrally and in the periphery, alongside with features that had influenced its being preserved in the typical Mid Upper Dnieper dialects.*

Conclusion. *Regarding the peculiar character for spreading and functioning of the phenomenon in the area under consideration, the centrally located patois are being spotted, for the central, northern and southern zones respectively, with the preserved prolonged consonants, fore - lingual dental and front palatal, mostly within adjacent morphemes, that may be probably caused by a common tendency for transforming consonant clusters in this position into the doubled consonants. The cases for the missing double consonant in the centre of the Mid Upper Dnieper area are few, though its periphery (northern and western area patois, the milieu for the active migration) enjoys its growth which proves the appearance of the mixed and transition dialect forms.*

Надійшла до редакції 1.09.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811.161.2'282(477.8)

БІГУСЯК Михайло Васильович,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
e-mail: bihusjak@ukr.net

КУШНІРСЬКА ЛЕКСИКА В ГОВІРКАХ ТИСМЕНИЧЧИНИ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ, НОМІНАТИВНИЙ ТА ДИНАМІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті вперше проаналізовано лексико-семантичні групи назв кушнірського ремесла та хутового одягу, які здавна побутують у говірках Тисмениччини, що територіально належать до покутських. Доведено, що ТГЛ кушнірства в покутських говірках є складним ієрархічним структурно-семантичним утворенням, у межах якого виокремлено шість лексико-семантичних груп: назви сировини кушнірського ремесла, назви дій і процесів вичинки шкур, назви виконавців чи ремісників, назви інструментарію, назви приміщень, назви хутових виробів, їх крою та фасонів. Описано спільні диференційні ознаки при творенні номінів. Обґрунтовано продуктивність вторинної номінації хутових виробів, зокрема її семантичний різновид, який до сьогодні вважали малопродуктивним способом. Визначено семантичне наповнення зафіксованих номінацій, з'ясовано етимологію, встановлено основні мотиваційні моделі, визначено співвідношення між питомими та запозиченими назвами, виявлено нову та архаїчну лексику. Уведено в науковий обіг значний за обсягом матеріал, який розширює джерельну базу Словника українських говорів.

Ключові слова: *покутські говірки, лексико-семантична група, номінація, мотиваційні моделі, динамічні процеси.*

Постановка проблеми. Кушнірство належить до давніх видів ремесел і за часом свого виникнення значно випереджає такі виробничі процеси, як ткацтво, гончарство, ковальство. Однак лексика, що номінує кушнірство, вичинку хутових шкір, основних діячів та їх інструментаря, назви хутових виробів тощо, до цих пір не привернула належної уваги лінгвістів.